

DIFICILA UNIRE

Alberto BASCIANI este conferențiar universitar de istorie a Europei Orientale în cadrul Departamentului de Științe Politice al Universității Roma Trei, unde predă istoria Balcanilor în perioada contemporană, istoria Uniunii Sovietice și a Rusiei postsovietice. A publicat numeroase studii atât în Italia, cât și în străinătate despre istoria politică a Europei de Sud-Est, în special despre perioada interbelică și comunismul românesc. Este autorul volumelor *Un conflitto balcanico. La contesa fra Bulgaria e Romania in Dobrugia del Sud 1919-1940*, Cosenza, Periferia, 2001, și *L'Illusione della modernità. Il Sud-est dell'Europa tra le due guerre mondiali*, Soveria Mannelli, Rubbettino, 2016.

Maria VOICU a făcut Facultatea de Limbi și Literaturi Străine, Universitatea din București, cu specializarea italiană – rusă, și două masterate de limbă și cultură, în cadrul aceleiași instituții, având la bază studierea celor două limbi. A debutat cu un volum propriu de poezie la vârsta de 10 ani, urmat de mai multe premii I la diverse festivaluri naționale de poezie. În anul 2007 a primit premiul pentru Artă și Cultură în cadrul galelor din orașul Galați. Este traducător și interpret autorizat, iar acesta este volumul său de debut în calitate de traducător literar.

George Doru IVAN este absolvent al Facultății de Litere, specializarea română-italiană, și al masteratului de traductologie latino-romanică la Facultatea de Limbi și Literaturi Străine, ambele în cadrul Universității din București. În anul 2014 a câștigat premiul al III-lea la festivalul „Festlettura”, un concurs de traduceri literare organizat cu sprijinul Institutului Italian de Cultură „Vito Grasso” din București, iar în anul 2016 a beneficiat de o bursă de studiu Erasmus la Universitatea din Bologna. Volumul de față reprezintă debutul său în calitate de traducător literar.

Alberto Basciani

DIFICILA UNIRE

Basarabia și România Mare

1918-1940

Prefață de
KEITH HITCHINS

Traducere din italiană de George Doru IVAN și Maria VOICU

CARTIER
i s t o r i c

CARTIER

Editura Cartier, SRL, str. București, nr. 68, Chișinău, MD2012.

Tel./fax: 022 20 34 91, tel.: 022 24 01 95. E-mail: cartier@cartier.md

Editura Codex 2000, SRL, Strada Toamnei, nr. 24, sectorul 2, București.

Tel/fax: 021 210 80 51. E-mail: romania@cartier.md

cartier.md

Difuzare:

București: Strada Toamnei, nr. 24, sectorul 2.

Tel./fax: 021 210 80 51. E-mail: romania@cartier.md

Chișinău: str. București, nr. 68. E-mail: cartier@cartier.md

Cărțile CARTIER pot fi procurate online pe shop.cartier.md și în toate librăriile bune din România și Republica Moldova. Cartier eBooks pot fi procurate pe iBooks, Barnes & Nobles și pe cartier.md

LIBRĂRIILE CARTIER

Librăria din Centru, bd. Ștefan cel Mare, nr. 126, Chișinău. Tel./fax: 022 21 42 03.

E-mail: librariadincentru@cartier.md

Librăria din Hol, str. București, nr. 68, Chișinău. Tel.: 022 24 10 00. E-mail: librariadinhol@cartier.md

Comenzi CARTEA PRIN POȘTĂ

CODEX 2000, Str. Toamnei, nr. 24, sectorul 2, 020712 București, România

Tel./fax: (021) 210.80.51

E-mail: romania@cartier.md

Colecția *Cartier istoric* este coordonată de Virgil Păslariuc

Editor: Gheorghe Erizanu

Lector: Em. Galaicu-Păun

Coperta: Vitalie Coroban

Design/tehnoredactare: Valeria Idjilov

Prepress: Editura Cartier

Tipărită la Bons Offices

Alberto Basciani

LA DIFFICILE UNIONE

ARACNE editrice S.r.l. (Roma), 2007 (Ediția a II-a, revăzută și adăugită)

Alberto Basciani

DIFICILA UNIRE

Ediția I, martie 2018

© 2007 by Alberto Basciani

© 2018, Editura Cartier, pentru prezenta versiunea românească. Toate drepturile rezervate.

Cărțile Cartier sunt disponibile în limita stocului și a bunului de difuzare.

Descrierea CIP a Camerei Naționale a Cărții

Basciani, Alberto.

Dificila unire: Basarabia și România Mare (1918-1940)/ Alberto Basciani; pref. de Keith Hitchins;

trad. din ital. de George Doru Ivan, Maria Voicu. – Chișinău: Cartier, 2018 (Tipogr. „Bons Offices”). – 428 p. – (Colecția „Cartier istoric” / ISBN 978-9975-79-902-7).

Tit. orig.: La difficile unione. La Basarabia e la Grande Romania 1918-1940. –

Referințe bibliogr.: p. 390-417 și în subsol. – Indice de nume : p. 418-428. – 500 ex.

ISBN 978-9975-86-259-2.

94(478+498)“1918/1940”

B 36

Cuprins

<i>Prefață</i>	7
<i>Introducere</i>	10

CAPITOLUL I

Basarabia de la *gubernie* a Imperiului Rus la Republică autonomă. 1878-1918

1. De la a Doua Criză Orientală până la secolul XX. Integrarea Basarabiei în Imperiul Rus.....	17
2. Secolul al XX-lea în Basarabia. Nașterea opiniei publice și chemarea iredentistă	56
3. Războiul și experiența Sfatului Țării	80

CAPITOLUL II

Basarabia în România Mare (1918-1923). O stare de necesitate continuă

1. Primele divergențe pe calea spre integrare	113
2. Violențele împotriva românilor în zona dintre Prut și Nistru.....	132
3. Teritoriile dintre Prut și Nistru, între reforme, abuzuri și o administrație precară.....	157
4. Chestiunea culturală și problema națională	179

CAPITOLUL III

Încercarea de a restabili normalitatea într-o regiune agitată. Dificultățile permanente întâmpinate de România în Basarabia anilor 1924-1934

1. Precaritatea ordinii publice și a relațiilor cu Uniunea Sovietică	198
2. Tentativele de organizare a insurecției comuniste din Basarabia. Nicolaevca și Tatarbunar	220
3. Mărturia unui italian și declinul permanent al administrației române pe teritoriul dintre Prut și Nistru.....	234
4. Politica culturală.....	239
5. Comisarul superior pentru Basarabia. Experiența lui Ion Rășcanu	248
6. Basarabia între două extreme opuse.....	261
7. Începutul anilor treizeci. Criza economică și extremismul	274
8. Dosarul Ciugureanu	292

CAPITOLUL IV

Basarabia în perioada 1933-1940.

Apusul prezenței românești pe teritoriile dintre Prut și Nistru

1. Ofensiva extremistă.....	297
2. Iluziile facile ale politicii externe și amăgirea naționalistă	310
3. Imobilismul autorităților și creșterea stării de tensiune	341
4. Între dictatura regală și apusul prezenței românești.....	358
<i>Surse și bibliografie</i>	390
<i>Indice de nume</i>	418

Prefață

Istoria Basarabiei, de-a lungul deceniilor decisive cuprinse între Congresul de la Berlin din 1878 și destrămarea României Mari din 1940, îi oferă lui Alberto Basciani posibilitatea să se confrunte cu probleme fundamentale ale epocii contemporane: imperialismul și naționalismul, rivalitatea dintre state, subordonarea bunăstării regionale în favoarea intereselor naționale, omogenizarea culturii și supraviețuirea altor etnii. Modul în care abordează această perioadă din istoria Basarabiei se conformează, așadar, unei perspective europene, deoarece autorul se folosește de evenimentele din provincie pentru a contura starea de neliniște și nesiguranța care a caracterizat anii douăzeci și treizeci ai secolului trecut. Dincolo de faptul că-i atribuie Basarabiei un rol în declinul lent al Europei către o stare de criză și conflicte, autorul reconstruiește și nesfârșitele tribulații din interiorul provinciei, investighează cu grijă reacțiile basarabenilor față de asimilare și dezordinea care le-a fost impusă atât din est, cât și din vest, și pune în evidență cu meticulozitate dărilor apăsătoare plătite de basarabeni în detrimentul dezvoltării lor politice, al progresului social și economic.

Alberto Basciani a procedat corect prezentând situația Basarabiei din perioada 1878-1940 drept un clasic *case study* al unei provincii mici și subdezvoltate, care încearcă să protejeze ceva din propria individualitate, așa strânsă cum era între intențiile agresive ale puterilor aflate în expansiune, precum Rusia țaristă, pe de o parte, iar mai apoi succesoarea acesteia, Uniunea Sovietică, și Regatul României, de cealaltă parte. Autorul a arătat în mod convingător că basarabeni au eșuat în încercarea de a depăși limitele

pe care geografia teritoriului și propria istorie le-o impuneau, fără să reușească să gestioneze controlul asupra propriilor destine. Trei teme principale alcătuiesc structura lucrării: Basarabia, provincie a Rusiei țariste; anexarea Basarabiei la România Mare și, în fine, Basarabia văzută ca sursă permanentă de tensiuni mai întâi între Rusia și România, iar mai apoi între Uniunea Sovietică și România.

Este impresionant modul în care se aseamănă anumite metode administrative puse în practică în Basarabia atât de către funcționarii ruși, cât și de cei români. Cabinetele imperiale de la Sankt Petersburg erau hotărâte să mențină Basarabia sub puterea lor politică în detrimentul autonomiei locale. În acest scop, au promovat pătrunderea limbii și a culturii ruse în rândul populației moldovenești din Basarabia, astfel că învățământul și literatura în limba maternă au fost compromise. După 1918 și în perioada dintre cele două războaie mondiale, autoritățile centrale de la București s-au folosit de orice mijloc posibil ca să încorporeze provincia în noul stat național. În domeniul politicii au monopolizat puterea și au ignorat cu tărie realitățile locale, au creat o birocrație care a excelat în abuzuri și ostilitate; în chestiunile de ordin economic și-au favorizat propriile interese și au ignorat sărăcia, care era foarte răspândită, dar și starea de subdezvoltare de dincolo de Prut. În plan cultural au promovat limba română și înființarea de noi școli ca instrumente de integrare, doar că procedând în acest fel și-au îndepărtat simpatiile minorităților etnice, dar și pe cele ale românilor care au avut de suferit din cauza situației arbitrare impuse de noul regim. Atât în anii douăzeci, cât și în anii treizeci, clasa conducătoare românească a dovedit încă o dată că nu este capabilă să gestioneze în mod corespunzător problemele importante cu care se confrunta provincia. Doar pentru o scurtă perioadă din tot acest interval de timp, arată Basciani, basarabenii, și în special moldovenii, au avut un cuvânt de spus pentru a-și hotărî propriul viitor; mai exact, în zilele învolburate ale revoluției și ale înființării Consiliului Național, *Sfatul Țării*, în 1917, și în primele luni ale anului 1918, doar că ulterior au intervenit organele centralizatoare de la București.

Alberto Basciani arată în mod clar felul în care situația relațiilor româno-sovietice și oscilațiile către dreapta ale politicii românești

din anii treizeci au dus la exacerbarea situației din Basarabia. Intenția vădită a Uniunii Sovietice de a redobândi provincia, chiar și după restabilirea relațiilor diplomatice cu România și după tulburările provocate de mișcarea naționalistă românească de extremă dreaptă, a accentuat atmosfera de nesiguranță și deznădejde. Cât privește efectele pe care pericolul extern și starea de confuzie internă le-au avut asupra economiei Basarabiei, din ce în ce mai lipsită de vigoare, dar și asupra situației tot mai conflictuale dintre comunitățile etnice din regiune, autorul nu lasă loc de îndoială. Acel deceniu – subliniază autorul în mod convingător – a fost marcat de un declin implacabil, care a dus până la așa-zisul *ultimatum* dat de sovietici României în iunie 1940, actul final al unei „tragedii menite să schimbe pentru totdeauna destinele” din Basarabia.

Avem, așadar, în fața noastră o reconstituire a unei perioade decisive din istoria modernă a Basarabiei. Autorul a abordat obiectul de studiu cu ajutorul instrumentelor proprii cercetătorului, intenționând să descopere mecanismele care au determinat direcția pe care provincia a fost obligată să o urmeze. Pentru a da mai multă forță argumentelor sale, Alberto Basciani a cercetat cu mare atenție materialele publicate încă disponibile și a analizat reconstituirile și opiniile istoricilor scrise în diverse limbi. Cu toate acestea, a reușit să identifice acele mari lacune informaționale care nu permiteau o reconstituire exactă a evenimentelor și o interpretare concretă a spiritului timpului, motiv pentru care a apelat și la sursele de arhivă. Folosind corespondența diplomatică inedită, însemnări de călătorii, memorii, rapoarte ale poliției și documente oficiale de diferite tipuri, autorul a creat o frescă echilibrată a unei regiuni aflate într-o situație de criză. Dacă expunerea este făcută în tonuri întunecate, totul se datorează faptului că autorul a lăsat ca sursele să vorbească. Cartea lui Alberto Basciani are deci un loc important în rândul acelor lucrări indispensabile pe care trebuie să le consulte toți cei care sunt interesați să studieze soarta Basarabiei.

Keith HITCHINS
(University of Illinois at Urbana – Champaign)

Introducere

La 28 mai 1812, cu doar câteva săptămâni înainte ca așa-numita *Grande Armée* a lui Napoleon să invadeze Rusia, la București era încheiat un tratat de pace între o delegație otomană și una rusească. Semnarea acestuia punea sfârșit unui lanț de acțiuni războinice sângeroase și istovitoare începute cu șase ani înainte, în 1806, dar și tentativelor eșuate de a negocia între cele două imperii o pace onorabilă pentru ambele părți adverse. Semnarea tratatului ar fi trebuit să satisfacă ambițiile de expansiune ale rușilor în Balcani și la Dunăre pentru a cuceri strâmtoarele, dar și pretenția Înaltei Porți de a-și întări pozițiile pe tabla de șah politică și geografică a Europei de Sud-Est, unde, de ceva timp, Imperiul Otoman manifesta deja simptomele îngrijorătoare ale unei crize economice, politice și militare. Trecuse mult timp de când armata turcă pierduse orice avânt ofensiv, ba mai mult, trebuia să trudească din ce în ce mai greu ca să apere teritoriile europene ale Imperiului. Conflictul dintre otomani și ruși începuse, de fapt, în vremea lui Petru cel Mare. Pe lângă strategiile militare obișnuite, turcii învățaseră să folosească cu măiestrie și arma diplomației. Astfel, bătăliile în câmp deschis și asediile alternau cu trarative lungi, complexe și obositoare, așteptând apariția vreunui eveniment extern, precum izbucnirea unui război în alte zone sau intervenția altor puteri militare etc., pentru a evita semnarea unor tratate prea împovărătoare. De data aceasta însă, ceva n-a mers cum trebuia. După un lung șir de controverse diplomatice, care au dus chiar la schimbarea locului de întâlnire al celor două delegații, negociatorii otomani au decis în mod neașteptat să semneze tratatul de pace consimțind, prin urmare, să cedeze Basarabia Rusiei. Era vorba

de un teritoriu care în acele vremuri era în mare parte ostil, mai ales în porțiunea cuprinsă între fluviile Prut și Nistru, cunoscută atunci ca *bugeac*. Cu toate acestea, rezultatul putea fi socotit drept unul satisfăcător, având în vedere că, în anumite etape ale negocierilor, rușii pretinseseră să le fie cedate ambele principate dunărene, deci o porțiune mai mare decât suprafața Moldovei, de la Prut până la râul Siret. În mod formal, Basarabia aparținea Principatului Moldovei, dar se afla sub suzeranitatea Înaltei Porți; vremurile pline de vitejie ale războaielor antiotomane purtate de voievodul Ștefan cel Mare erau de mult o amintire, iar Principatul Moldovei menținea acum doar o aparentă autonomie. La fel ca la București (capitala Principatului Valahiei), tronul Moldovei fusese luat de otomani de la dinastiile autohtone care trimiseseră prea multe semnale cu subînțeles vecinilor austrieci și ruși, care puteau să le devină aliați în lupta de redobândire a independenței politice pierdute. Pentru economia Imperiului Otoman, Principatele deveniseră mai profitabile decât multe alte teritorii europene aflate sub controlul direct al funcționarilor și al armatelor otomane: de fapt, la un anumit interval, tronurile din Iași și București erau de-a dreptul scoase la licitație, iar dobândirea lor devenise o afacere internă a familiilor fanariote nobile și foarte bogate, toate cu origini grecești, strânse în cartierul din Constantinopol numit tocmai Fanar. În fond, Curtea de la Iași nu era atunci în măsură să evite ca Moldova să piardă Basarabia. De altfel, chiar și sultanul trebuie să se fi simțit puțin înșelat de concluziile la care ajunseseră delegații săi, pe care, după ceva timp, i-a făcut să plătească prin tăierea capului supunerea în fața pretențiilor impuse de ruși. Răzbunarea împăratului nu a fost însă în stare să schimbe destinul teritoriilor dintre Prut și Nistru. În ajunul expediției insidioase întreprinse de Napoleon către inima Imperiului, dinastia Romanov anexa Basarabia și obținea astfel o victorie deloc de neglijat în cadrul politicii de expansiune către apele calde ale Mediteranei. Începând din acest moment, influența și prestigiul Rusiei în Principatele Dunărene n-au făcut altceva decât să crească neconținut.

Pacea de la Adrianopol din 1829 a proclamat Imperiul Rus drept putere protectoare a Principatelor care, în scurt timp, s-ar fi zis că aveau să urmeze destinul Basarabiei, având în vedere condițiile

care duseseră la accentuarea slăbiciunii față de puterea otomană. Încă o dată, evenimentele au luat o altă întorsătură. Câțiva ani mai târziu, marșul triumfal al armatelor rusești în teritoriile balcanice și dunărene a înregistrat o întrerupere bruscă. În Crimeea, ambițiile lui Nicolae I au fost nevoite să înfrunte formidabila mașinărie de război a englezilor și mai ales a francezilor. Pentru Rusia, înfrângerea a fost o lovitură foarte grea. Dezastrul militar a pus în evidență acele fisuri din sistem pe care autocrația de fier nu mai reușea să le ascundă, iar slăbiciunea Rusiei a fost proclamată în fața întregii Europe de concluziile Congresului de la Paris din 1856. Pe lângă celelalte concesii, Rusia a fost obligată să cedeze Principatului Moldovei partea meridională a Basarabiei, chiar acel teritoriu care conferea regiunii accesul la mare și la delta Dunării. Vom vedea mai apoi cum stăpânirea moldovenească a acestui teritoriu s-a dovedit a fi destul de scurtă. După mai puțin de douăzeci de ani, aceleași mari puteri (la care se adăuga Germania lui Bismarck) i-au înapoiat lui Alexandru al II-lea ceea ce îi fusese luat la puțin timp după urcarea sa pe tron (martie 1855). Consecințele pe care această decizie le-a avut asupra dezvoltării relațiilor nu numai de ordin politic, ci și cultural dintre România și Rusia au fost nefaste. Consider totuși că față de problematica Basarabiei acest aspect nu ocupă tocmai un loc central. Miezul problemei constă mai degrabă în faptul că, începând din 1812, Basarabia a luat o direcție complet diferită față de toate celelalte teritorii românești, atât față de cele autonome, cât și față de cele aflate sub dominație austriacă.

Dacă în acea perioadă tinerii din Valahia, Moldova sau Transilvania ce se îndreptau către Paris, Bruxelles, Roma, Milano, Veneția sau Berlin intrau în contact prin intermediul universităților de acolo și al revistelor (de ce nu?) cu revoluțiile și intrigile, cu politica și cu civilizația Europei Occidentale, reușind astfel să-și măsoare aspirațiile cu cele ale altor revoluționari din Europa Centrală, Basarabia era în tot acest timp total exclusă din acest circuit. La acea vreme, Chișinăul continua să fie puțin mai mult decât un orașel de provincie, dar avusese, bineînțeles, marele privilegiu să găzduiască exilul lui Aleksandr Pușkin. În schimbul primirii unui mare poet însă, ca să-și termine studiile, mii de tineri din regiune aproape că

nu aveau altceva de făcut decât să frecventeze cursurile liceelor și mai ales ale universităților aflate în celelalte teritorii ale Imperiului Rus. Din punct de vedere economic, acest raport a fost chiar mai strâns. Mărturiile călătorilor ne confirmă că Prutul era un soi de zid de netrecut, chiar dacă în toată această perioadă relațiile comerciale dintre câmpiile Basarabiei și portul de la Odesa, dar și cu celelalte mari centre ale Imperiului Romanov, n-au făcut decât să se dezvolte odată cu timpul. Dincolo de acestea, politica țaristă a alterat destul de profund și natura etnică a Basarabiei. Deși datele oferite de responsabilii recensământului rusesc sunt puternic contestate de demografi și în general de experții români, nu încapе îndoială că, timp de un secol, alături de populația românească (mereu majoritară) s-au stabilit aici și multe alte comunități, chiar și imigranți elvețieni, care au introdus în Basarabia o remarcabilă tradiție vinicolă. Centrele locuite erau oglinda cea mai fidelă a acestei transformări. Acolo se putea auzi vorbindu-se rusă, idiș, polonă, armeană, germană, și poate doar în zilele în care se organiza târgul, atunci când țărani veneau din zonele rurale, răsuna româna, o limbă tot mai arhaică comparativ cu cea română vorbită în celelalte teritorii istorice ale României de Est.

În 1918, România Mare a înglobat deci în granițele sale o regiune foarte diferită față de celelalte, care aveau să formeze cel mai întins și mai populat stat din toată Europa dunăreană și balcanică. Necunoscută aproape în totalitate nu numai de opinia publică românească, ci și de majoritatea conducătorilor, intelectualilor și a militarilor români, această regiune a devenit foarte repede un fel de organism străin de care cei mai mulți se temeau pentru că îl vedeau ca pe un mijloc de propagare a virusului bolșevic în trupul sănătos al națiunii românești. Conștientizarea acestei diferențe enorme, a problemelor care izvorau de aici și care afectau conviețuirea civilă și deplina integrare a Basarabiei în statul unitar român, transpune cu putere din toate rapoartele, începând de la cele ale jandarmului din mediul rural până la declarațiile parlamentare. Și totuși, de-a lungul întregii perioade în care Basarabia a rămas o provincie a României, autoritățile au preferat să ignore nenumăratele probleme urgente care apăreau și să le îngroape sub o nestăvilită retorică naționalistă

ori să le sufoce prin puterea represiunii, acolo unde era posibil. Au fost metode înșelătoare care au dus doar la otrăvirea vieții civile a unui teritoriu care deja era încercat de o puternică criză economică, ce avea să devină aproape endemică odată cu trecerea timpului.

Agricultura, punctul forte al economiei regionale prin tradiție, părea să fie acum în pragul unei grave decăderi, de neînțeles pentru populația din mediul rural. Ajungând, în sfârșit, în posesia unor câmpii fertile, care produceau adesea recolte foarte bune, dar care de la an la an valorau tot mai puțin, țărani își dădeau seama că nu le pot scoate din sărăcia atavică și din starea de subdezvoltare în care se aflau. Trebuie să precizăm că, aproape în toată perioada dintre cele două războaie, criza economiei agricole a fost o constantă pentru zonele rurale ale Europei Orientale, însă în puține regiuni a dobândit un caracter virulent și cronic așa cum s-a întâmplat în Basarabia. Efectele acesteia au fost și mai devastatoare pentru că sub ochii oamenilor se desfășura și spectacolul nerușinat al unităților militare care începuseră să rechiziționeze căruțele, uneltele și animalele de tracțiune, de regulă în perioadele cele mai intense ale muncilor agricole; tot atunci responsabilii cu strângerea dărilor smulgeau din țâțâni ușile și ferestrele datornicilor, iar pe de altă parte fenomenul corupției, deja bine înrădăcinat în aparatele administrative, ducea la agonisirea unor averi jenante. În paralel cu acestea, funcționarii prefecturilor aveau libertatea să-i înlocuiască pe miniștrii cultelor sau pe dascălii nu foarte pregătiți sau rău văzuți de autorități, intervenind în schimbarea unor ritualuri și tradiții centenare, cum ar fi cele care țineau de vechiul calendar iulian. Și totuși, puterea rusească reconstituită, odată cu formarea Uniunii Sovietice, era tot acolo, pe celălalt mal al Nistrului, amenințătoare și deloc resemnată cu privire la pierderea aceluia teritoriu. Ignoranța clasei conducătoare românești a permis propagandei obsesive și mincinoase a sovieticilor să aibă câștig de cauză și să răspândească imaginea unei Basarabii sărace, prădată de moșierii de la București, chiar în timp ce milioane de țărani mureau de foame pe întinderile din Ucraina, iar alte milioane de cetățeni sovietici apleau și făceau să funcționeze pe deplin sistemul neosclavagist apărut în cadrul așa-zisului *gulag*.

Basarabia fusese pierdută de români chiar înainte ca primul front revizionist să fisureze sistemul de tratate din 1919-1920. Toate acestea se petrecuseră pentru că în anii dintre cele două războaie aroganța, superficialitatea, corupția materială și morală a unei părți importante din clasa conducătoare românească transformaseră Unirea de la 1918 (care avusese și în Basarabia un imbold spiritual) într-un simplu construct fictiv. Nerăbdarea de a șterge până și amintirea experienței *Sfatului Țării*, a instanțelor autonomiste, a unei reforme agrare mult mai radicală și a unei toleranțe efective față de toate componentele etnice ale regiunii a golit de orice semnificație autentică unirea celor două teritorii despărțite de malurile Prutului. Probabil că nici dacă ar fi existat o administrație mai atentă și mai onestă nu s-ar fi putut evita tragedia din vara anului 1940, victoria sovietică și corolarul său de victime și deportări și, prin urmare, noua ocupație românească efemeră dintre anii 1941 și 1944, caracterizată de răzbunare și încheiată prin masacrul nediscriminat al evreilor din Moldova, Basarabia și Transnistria. De altfel, dacă e adevărat că România a trădat Basarabia, aceasta, împreună cu toate statele mici ale Europei Orientale, a fost trădată la rândul ei de supunerea și slăbiciunea pe care democrațiile occidentale au avut-o în fața aroganței revizionismelor totalitare. Poate că o unire întemeiată pe elemente mai consistente și mai concrete decât una bazată doar pe mărunțișurile naționaliste, impuse cu forța de jandarmerie, și pe adoptarea unui model scolastic care își avea în românism aproape unica axiomă, ar fi reușit totuși să întărească fuzionarea statală românească. Ar fi putut să-i trezească acesteia acea forță morală, acea putere interioară care, înainte de tratate și alianțe internaționale, ar fi trebuit să blindeze noile state ale Europei Centrale și Orientale, urmând să întărească noua Europă, transformând-o într-o fortăreață concretă împotriva barbariilor naziste și comuniste. Poate și din cauza acestor vechi neajunsuri până și astăzi, după prăbușirea Uniunii Sovietice, după recucerirea democrației în România și instaurarea unei depline suveranități naționale între cele două maluri ale Prutului, continuă să existe bariere politice și mentale aproape imposibil de depășit.

Scriind această carte, am rămas dator față de anumite persoane. Trebuie să-i mulțumesc în primul rând mentorului meu Francesco Guida, profesor de istorie a Europei Orientale la Universitatea Roma Trei. Domnia Sa a fost prima persoană care m-a îndrumat către această cercetare fără să mă lipsească de sprijinul și sfaturile sale, deopotrivă de valoroase. Importante au fost discuțiile purtate cu profesorul Keith Hitchins de la Universitatea din Illinois, în timpul dejunurilor noastre de neuitat (cel puțin pentru mine!) în cafelele campusului Urbana-Champaign. Contribuția dânsului m-a ajutat să clarific multe dubii și să delimitiez tot mai precis cele mai importante subiecte de tratat. Trebuie să-i mulțumesc apoi lui Antonio D'Alessandri de la Universitatea Roma Trei, cel care a fost întotdeauna primul care a citit cu atenție, răbdare și competență diferitele părți ale manuscrisului, care mai apoi au alcătuit lucrarea. La București m-a ajutat tot timpul și într-un mod admirabil Rudolf Mihai Dinu, profesor la Facultatea de Istorie și director la Institutul Român de Cultură și Cercetare Umanistică din Veneția. Dânsul m-a încurajat constant să continui, iar ajutorul său în căutarea surselor bibliografice a fost valoros. Îi sunt sincer recunoscător și lui Silviu Andrieș-Tabac, heraldist de stat al Republicii Moldova; ajutorul său a fost pur și simplu hotărâtor pentru a duce la bun sfârșit cercetarea în timpul perioadei petrecute la Chișinău. Pentru tipărirea celei de-a doua ediții a cărții am fericirea de a lărgi sfera mulțumirilor, incluzând cel puțin alte două persoane. În primul rând trebuie să mulțumesc regretatului profesor Ștefan Delureanu din București, istoric de o însemnătate și de o cultură deosebită, ale cărui sugestii au fost valoroase pentru a îmbunătăți multe părți ale acestui text și, în sfârșit, domnului Davide Zaffi, funcționar al provinciei autonome Trento, bun cunoscător al civilizațiilor și al popoarelor Europei Orientale. Reflecțiile sale mi-au trezit interesul pentru aprofundarea și/sau revizuirea anumitor chestiuni abordate. Bineînțeles, întreaga responsabilitate cu privire la cele scrise rămâne numai a mea.

Basarabia de la *gubernie* a Imperiului Rus la Republică autonomă. 1878-1918

1. De la a Doua Criză Orientală până la secolul XX. Integrarea Basarabiei în Imperiul Rus

În anul 1888 părintele dominican Vincenzo Vannutelli, bun cunoscător al Orientului european și mai ales al Balcanilor, pe care îi străbătuse de câteva ori, a publicat la Roma o relatare a unei călătorii întreprinse prin Munții Carpați și România. Prelatul călătorea cu vaporul de la Constanța la Galați pe cursul inferior al Dunării, iar în timp ce ambarcațiunea înainta de-a lungul țărmurilor Basarabiei, privirea sa uimită a fost cucerită de lipsa totală a oricărei urme de trafic comercial sau de pasageri: nu exista „între cele două țărmuri nici cea mai mică legătură sau corespondență”, ci numai santinele rusești bine înarmate, care la fiecare două sute de metri păzeau hotarul dintre cele două state¹. Și mai surprins a fost preo-

¹ Cf. Vincenzo Vannutelli, *I monti Carpazi*, Roma, Mario Armanni, 1888, p. 22-24. E bine să nu-l confundăm pe preotul nostru cu renumitul diplomat al Vaticanului și omonim al său (de asemenea și verișor), monseniorul Vincenzo Vannutelli, un fin cunoscător al societății otomane și balcanice de la sfârșitul secolului al XIX-lea și delegat apostolic la Constantinopol din ianuarie 1880. Cf. Giorgio del Zanna, *Roma e l'Oriente. Leone XIII e l'Impero Ottomano. 1878-1913*, Milano, Guerini, 2003, p. 99-120 și infra. Călătorul citat mai devreme era un părinte dominican autor al lucrării *Sguardi sull'Oriente*, o serie de mono-

tul nostru când în fața ochilor i-au apărut niște grămezi mari de lemne alături de care stăteau numeroase ancore din fier despre care un tovarăș de călătorie i-a explicat cu pricepere că sunt pregătite pentru eventualitatea în care armata rusă ar avea nevoie de niște punți ca să traverseze fluviul². Descrierea hotarului ruso-român în Basarabia pe care ne-o oferă memoriile lui Vannutelli mi s-a părut că înfățișează într-un mod eficient situația de tensiune latentă dintr-o regiune de frontieră, care pe atunci era necunoscută de cei mai mulți locuitori ai Europei. Cunoașterea precară a Basarabiei, dar și a altor teritorii din Balcani, era, de altfel, o moștenire inevitabilă a acelorași lacune geografice pe care Europa Occidentală le căpătase în anii anteriori, și care în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea ajunsese să se reflecte în producția cartografică grav deficitară dedicată teritoriilor din așa-zisa „Turcie a Europei”³. Începând cu epoca iluministă, o îmbunătățire a cunoștințelor pe care locuitorii Europei Occidentale le aveau despre teritoriile balcanice s-a produs

grafii (în total douăzeci de volume) dedicate experiențelor sale de călătorie și de ședere prin Balcani, Carpați, Orientul Mijlociu, Europa dunăreană și Rusia. Vezi Giuseppe M. Croce, *La badia di Grottaferrata e la rivista „Roma e l’Oriente”*. *Cattolicesimo e Ortodossia tra unionismo e ecumenismo*, vol. 2, Città del Vaticano, Libreria Editrice Vaticana, 1990, p. 122 și urm. Pentru o opinie onestă cu privire la părintele dominican, un fel de invitație specială *ante litteram* animată în mod sincer de intenții clare referitoare la unirea dintre Biserica Catolică și bisericile răsăritene, vezi Angelo Tamborra, *Chiesa cattolica e ortodossia russa. Due secoli di confronto e dialogo. Dalla Santa Alleanza ai nostri giorni*, Cinisello Balsamo, Edizione Paolino, 1992, p. 332-324.

² V. Vannutelli, *op. cit.*, p. 24. De fapt, până în anul 1879 cursul fluviului Prut marca pe o distanță de circa 241 de kilometri (din care 170 de kilometri aveau un curs aproape în întregime drept, iar apoi mai sinuos) linia de frontieră dintre Basarabia și România. În urma Tratatului de la Berlin, odată cu retrocedarea celor trei județe din partea de sud a Basarabiei Rusiei, Prutul a ajuns să delimiteze iarăși și să continue până la vărsarea lui în Dunăre, în zona orașului Reni, linia de frontieră dintre cele două țări. Vezi Zamfir C. Arbore, *Basarabia în secolul XIX*, București, Carol Göbl, 1898, p. 30-31. Din punct de vedere geografic cele trei mari fluvii Dunărea, Nistrul și Prutul delimitau exact limitele teritoriale ale Basarabiei, la sud cu Dobrogea, respectiv la est cu Ucraina și la vest cu Moldova; numai la nord-vest cu Bucovina, linia demarcatoare era mai puțin precisă.

³ Cf. Larry Wolff, *Inventarea Europei de Vest. Harta civilizației în epoca luminilor*, București, Humanitas, 2000, p. 228 [titlul original: *Inventing Eastern Europe: The Map of Civilisation on the Mind of the Enlightenment*, Stanford, 1994].

odată cu publicarea însemnărilor și a jurnalelor călătorilor care mergeau în număr tot mai mare în provinciile europene ale Imperiului Otoman. După cum remarca Maria Todorova, cunoașterea mai aprofundată a acestor două părți ale Europei a făcut posibil ca în veacul al XIX-lea dihotomia creștino-musulmană să fie depășită, măcar în termenii în care fusese cunoscută până atunci, și să fie înlocuită cu opoziția dintre națiunile mai dezvoltate pe calea progresului politic, economic și social și cele cu o evoluție mai lentă⁴. Totuși, în ciuda progreselor făcute, e foarte probabil ca Basarabia să nu fi fost cunoscută nici măcar de acei călători și jurnaliști care tocmai în acea perioadă străbăteau în număr din ce în ce mai mare diferite zone ale Balcanilor, câțiva mânați de spiritul de aventură și de cunoaștere în teritorii îndepărtate de regiunile mai civilizate ale Europei (și tocmai de aceea pline de farmec), iar alții atrași în mod mai concret de întâmplările tumultuoase care făcuseră deja ca acele teritorii să devină un punct de răspântie al politicii europene⁵, ținuturi care câștigau spații tot mai largi în revistele și ziarele publicate în acea perioadă în marile capitale europene. În aceeași perioadă însă, Basarabia, provincia sud-estică aflată la marginea Imperiului Rus, nu atrăgea prea mult atenția călătorilor și nici a opiniei publice europene.

*

În vremea călătoriei părintelui dominican Vannutelli, trecuseră deja zece ani de la încheierea prevederilor Congresului de la Berlin (iunie – iulie 1878) care schimbaseră în mod radical aspectul geopolitic al Europei de Sud-Est. Cât despre România, hotărârile luate în capitala Germaniei nu făceau decât să confirme o serie de decizii

⁴ Cf. Maria Todorova, *Immaginando i Balcani*, Lecce, Argo, 2002, mai ales paginile 117-151 [titlul original: *Imagining the Balkans*, Oxford, 1997].

⁵ Printre călătorii veniți din Occident, mai pricepuți și mai atenți la realitățile balcanice din acea epocă trebuie amintit cu siguranță Arthur Evans, arheologul englez care avea să descopere ruinele orașului Cnossos din insula Creta. Vezi Arthur J. Evans, *A piedi per la Bosnia durante la rivolta*, Santa Maria Capua Vetere, Edizioni Spartaco, 2006 [titlul original: *Through Bosnia and the Herzegovina on Foot during the Insurrection*, London, 1877].

adoptate cu câteva luni înainte de delegații ruși și turci care semnaseră Tratatul de la San Stefano (3 martie 1878). Capodoperă efemeră a diplomației țariste în Balcani, acest tratat fusese încheiat la sfârșitul unui război dur și urmărea să asigure dominația rusă asupra Europei de Sud-Vest⁶. Totuși, anumite hotărâri ale rușilor determinaseră intervenția imediată a Marilor Puteri, motiv pentru care tratatul a rămas literă moartă. Printre aceste hotărâri s-a numărat crearea unui principat extins al Bulgariei, ce includea și Macedonia, care să fie autonom, dar din punct de vedere formal supus suveranității otomane și care, dată fiind influența pe care o avea deja Rusia în regiune, să poată fi transformat într-un soi de rampă de lansare comodă către Constantinopol și strămtori. Odată ce războiul a fost evitat, s-a decis căutarea unei soluționări a chestiunii într-o adunare generală a Marilor Puteri. Sediul de discuții a fost ales, grație medierii cancelarului german Otto von Bismarck, orașul Berlin, care de puțin timp devenise capitala renăscutului *Reich* german⁷. După confirmarea independenței politice care elibera definitiv noul

⁶ Început în aprilie 1877, Războiul Ruso-Turc a fost punctul culminant al așa-zisei a Doua Criză a Orientului declanșată în vara anului 1875 printr-o amplă mișcare de revoltă, mai întâi în rândul populațiilor creștine din Bosnia și Herțegovina, iar ulterior printre bulgari. Bibliografia celei de a Doua Crize Orientale este destul de amplă; pentru un cadru de referință precis se face trimitere cel puțin la următoarele lucrări care provin din școli istoriografice diferite și sunt scrise în perioade îndepărtate unele de altele, însă toate se remarcă printr-o rigoare științifică deosebită: David Harris, *A diplomatic History of the Balkan Crisis 1875-78*, London, Milford, 1936; Georges Castellan, *Histoire des Balkans. XIV-XX siècle*, Paris, Fayard, 1991, p. 290-321; Barbara Jelavich, *History of the Balkans*, vol. I, Cambridge, Cambridge University Press, 1999, p. 325-372; Paul Dumont, *Il periodo dei tanzimat, 1839-1878*, în Robert Mantran (coordonator), *Storia dell'Impero ottomano*, Lecce, Argo, 2000, p. 554-561 [titlul original: *Histoire de l'empire ottoman*, Paris, 1989]; Angelo Tamborra, *L'Europa centro orientale nei secoli XIX-XX (1800-1920)*, Milano, Vallardi Commissionaria Editoriale, 1971, p. 261-270.

⁷ Referitor la geneza congresului și la plasarea lui în cadrul mai general al relațiilor dintre Marile Puteri, vezi reconstituirea încă valabilă din lucrarea lui Alan J. P. Taylor, *L'Europa delle grandi potenze*, vol. I, Bari, Laterza, 1971, p. 323-358 [titlul original: *The Struggle for Mastery in Europe 1848-1918*, Oxford, 1954]. De asemenea este folositoare reconstituirea mecanismelor diplomatice puse în funcțiune la Berlin din studiul lui René Albrecht-Carrié, *Storia diplomatica dell'Europa. Dal Congresso di Vienna a oggi*, Bologna, Cappelli,